

УДК [902:929](477)

С. Скорий, О. Симоненко

ВЧЕНОМУ І ВЧИТЕЛЮ (слово пошани до 90-річчя з дня народження професора Черненка)

Цього року видатному досліднику Скіфії, доктору історичних наук, професору, члену-кореспонденту Німецького археологічного Інституту Євгену Васильовичу Черненку виповнилося б дев'яносто років (05.10.1934—03.01.2007).

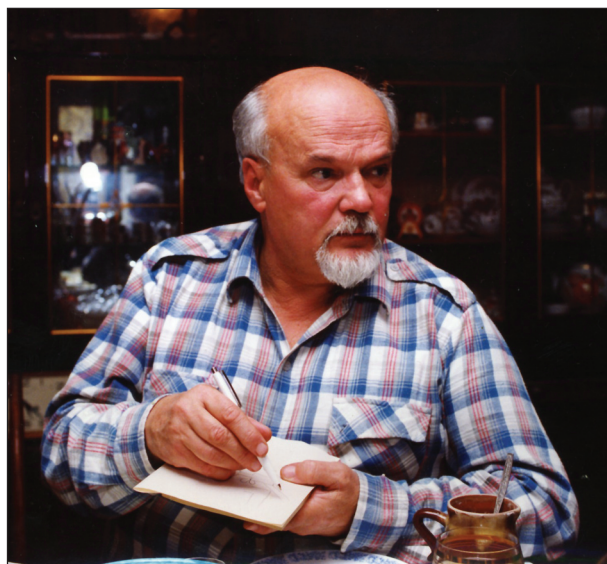
Автори цих рядків — учні Євгена Васильовича у самому прямому розумінні цього слова. Він був не тільки науковим керівником наших кандидатських дисертацій — ми мали щастя і задоволення спілкуватися з ним протягом десятиліть в стінах нашого Інституту археології і його гостинного дому, працювати разом в експедиціях і на конференціях. Безумовно, в нас є своє бачення цього чудового фахівця-скіфознавця, яскравої та багатогранної особистості.

Про Євгена Васильовича написано чимало, в тому числі й нами (див. бібліографію наприкінці статті). Втім, віддаючи належне академічній традиції, зупинимось на деяких фактах його, насамперед, наукового життя, переказаних нам особисто вчителем в його характерній іронічно-дотепній манері.

Почати, напевно, треба з часу закінчення ним історичного факультету Київського державного університету та розподілом 1958 р. до Інституту археології.

— Я — згадував Черненко — мало не став сарматознавцем. З 1958 по 1960 рік працював у Неаполі Скіфському на розкопках Східного некрополя сарматського часу (Тавро-Скіфська експедиція П. М. Шульца), і назва моєї першої публікації «Сарматские элементы в восточном некрополе Неаполя Скифского» відбивала той «хибний» шлях, на який мене підштовхували вчителі.

© С. СКОРИЙ, О. СИМОНЕНКО, 2024

Професор Євген ЧЕРНЕНКО. Осінь 2006 р.

А штовхав його на цей «хибний» шлях не будь-хто, а сам О. І. Тереножкін, завідувач скіфського відділу та науковий керівник Є. В., оскільки 1960 р. той став аспірантом Інституту археології. Олексій Іванович наполегливо рекомендував молодому науковцю обрати тему кандидатської дисертації з сарматської проблематики. Але у Є. В. була зовсім інша наукова мрія. Поштовхом до неї стала знахідка в одному із скіфських курганів біля с. Кірово на Дніпропетровщині доволі великого фрагменту металевого лускатого панцира. Черненко дуже хотів вивчати саме скіфський обладунок, що не викликало аж ніякого оптимізму у його наукового керівника. Тереножкін підкреслював, що ця тема не є актуальною, бо нею вже займалась

Разом із Вчителем — професором Олексієм Тереножкіним. Початок 1970-х рр.

відома московська дослідниця А. І. Мелюкова. Але Є. В. пам'ятав, що дисертація Мелюкової була захищена на початку 1950-х рр., а відомий зараз звід «Вооружение скифов» на той час ще не вийшов друком. При цьому джерельна база з цієї теми з часів роботи Мелюкової значно збільшилася. Черненко зібрав дуже репрезентативний каталог знахідок скіфського обладунку і переконав свого наукового керівника! Дуже важливо, що молодого науковця підтримали відомі авторитети — А. І. Мелюкова, М. І. Артамонов, К. Ф. Смірнов.

Штудії з обладунком завершилися 1966 р., блискучим захистом дисертації за темою «Історія скіфського захисного обладунку», а двома роками пізніше вийшла друком монографія Є. В. Черненка «Скифский доспех» (Київ: Наукова думка, 1968). Вона стала справжнім бестселером і настільною книжкою скіфознавців на всі часи. Молодий науковець отримав заслужений авторитет і повагу колег. До речі, якось одному з авторів цієї статті професор Ягелонського університету Ян Хохоровські розповів, що шлях в археологію у нього розпочався саме зі знайомства з книжкою Черненка. Пізніше її в переробленому і доповненому вигляді було видано в Німеччині в серії *Prähistorische Bronzefunde*.

Наполеглива робота і цілеспрямованість сприяли подальшій науковій кар'єрі Є. В. Черненка. Після смерті О. І. Тереножкіна він очолив відділ археології раннього залізного віку.

1988 р. Є. В. Черненко захистив докторську дисертацію «Військова справа скіфів (озброєння, тактика, стратегія)». Того ж року він був обраний членом-кореспондентом Німецького ар-

хеологічного інституту. У 1992 р. він отримав наукове звання професора.

Євген Васильович Черненко багато років був активним польовим дослідником. На його рахунок — безліч вивчених скіфських курганів в різних ареалах України, в Степу (перш за все) та Лісостепу.

На початку 1960-х рр. Євген Васильович працював в Керченській експедиції АН УРСР, у 1964—65 рр. брав участь в розкопках скіфських пам'яток Нікопольщини, в 1968—1970 рр. керував Червонознаменською експедицією.

В 1971 р. Євген Васильович разом з Б. М. Мозолевським досліджував видатну поховальну пам'ятку скіфської еліти — курган Товста Могила. Саме він промовив сакральну фразу «Це пектораль, Борисе!», коли в дромосі пограбованого основного поховання відкрилася чудова, неперевершена археологічна знахідка — нагрудна прикраса скіфського вождя, видатний витвір скіфо-античного мистецтва IV ст. до н. е. А в 1979 р. Є. В. керував експедицією, що проводила розкопки курганів в південній частині лівобережного терасового Лісостепу, на Черкащині. В цієї експедиції пощастило працювати обом авторам статті.

Остання польова епопея Є. В. Черненка пов'язана з участю в розкопках на Більському городищі та розташованих поблизу могильниках (басейн Ворскли, Полтавщина) в лавах спільної Українсько-Німецької експедиції Інституту археології НАН України та Німецького науково-дослідницького товариства.

Яким начальником був Євген Васильович? Ось як про це розповідає Олександр Симоненко:

З пекторалю в руках. Товста Могила. 21 червня 1971 р.

— Пригадую Краснознаменську експедицію початку 70-х рр. минулого століття. Кургани курганами, вони в Степу, а після спекотного дня напруженої праці на нас чекали затишні будиночки пансіонату на березі моря, триразове харчування (головний принцип Є. В. — «нагодувати солдат гарячою їжею», все за статутом) та, продовжуючи військові альянзи, вільний час. Хто і як його реалізує, начальник демократично не контролював, але вранці не вийти на роботу було просто соромно.

Згадує Сергій Скорий:

— Вечеря в польовому таборі Українсько-Німецької експедиції. Черненко сидить за столом, напротил мене.

Є. В. — Сергію, Сергію, як вам вечеря?

С. С. — Смачна, Євгене Васильовичу!

Є. В. — Ні, Сергію! Вона — дуже смачна!

Місцева жінка, яка нам куховарить, розквітає в посмішці и насипає нам добавки...

Особливо треба сказати про педагогічні здібності Є. В. Черненка, оскільки їх ми відчували на себе досить суттєво вздовж тривалого часу.

О. В. Симоненко: — Школа Є. В. Черненка, передусім, полягала в тому, щоб навчити молодого науковця з повагою відноситися до розуму та до тих, у кого він є. Вельми толерантний у людських взаєминах, він був принциповий та, коли треба, безжальний до наукової роботи, яка потребувала критики. Зрозуміло, що форма цієї критики була різна: від помірному режиму для початківців до аргументовано нищівних зауважень опонентам свого рангу.

Головне ж, чому навчав Черненко — думати (це зовсім не імманентно і не так легко, як помилково вважають ті, хто цього не вміє) та викладати свої думки на папері (що іще складніше). На жаль, мушу констатувати, що

мова більшості наших наукових праць далека від досконалості. І не дарма лев'яча частка зауважень Є. В. під час обговорення робіт стосувалась саме їхніх стилю та мови. Цього не навчають в університеті та не вимагають першочергово на обговореннях — мовляв, пише, як може. Черненко так не вважав, навпаки, він стверджував — якщо не може, нехай не пише. Є. В. вважав вміння писати неодмінною якістю археолога, без якої нема чого й починати займатися наукою.

Трохи жартома Є. В. сформулював головне завдання наукового керівника: «Не заважати!» І ще один його афоризм: «Поліпшення — ворог якості». Тому перечитувати і правити власну роботу він рекомендував нам не більше десяти разів. Читаючи і редагуючи зараз роботи молодих колег, розумієш, наскільки мав рацію наш Вчитель...

Багато уваги він приділяв вдало вибраній назві роботи. На думку Є. В., вона мала бути, перш за все, якнайкоротшою. Це щодо форми, про зміст розумілося само собою — він має точно відбивати головну ідею роботи.

Дійсно, назви більшості наукових робіт Євгена Васильовича лапідарні (згадаємо хоча б його монографії «Скифский доспех» «Скифские лучники», «Скифо-персидская война») і абсолютно відповідають змісту, який викладений легкою і разом з тим досконалою мовою.

Ось один з прикладів школи Черненка — про що слід пам'ятати, коли пишеш наукову працю.

С. А. Скорий: — Мені здавалося, що моя невелика стаття (усього лише кілька сторінок тексту) цілком вдала і (чим я особливо пишався подумки) супроводжується необхідно великим списком опрацьованої літератури.

Меморіальна дошка на честь професора Євгена Черненка на батьківщині — с. Буда-Воробі Житомирської обл. 2011 р.

Дав їй на ознайомлення Є. В. Він прочитав досить швидко, кілька разів хмикнув і щось підкреслив в тексті олівцем. А далі був такий діалог.

Є. В. — Сергію, прочитайте, будь ласка, вголос перше речення!

С. С. — А навіщо, Євгене Васильовичу? — запитав я трошки наївно, але став старанно читати.

Речення займало, мабуть, півсторінки...

Є. В. — Добре! А тепер нагадайте мені слова, з яких починається текст та й далі!

С. С. — Я ж все не пам'ятаю!

Є. В. — А ви вважаєте, що це повинен пам'ятати ваш читач? Навіщо знущатися над ним? Нащо ці довгі періоди? Пишіть коротко і зрозуміло! І що це за список літератури розміром у половину статті?!

Євген Васильович відкрив письмовий стіл, достав якусь невеличку книжку, щось помітив олівцем і протягнув її мені. В книжці йшлося про правила оформлення наукових праць, а підкреслене місце інформувало, яким повинно бути співвідношення основного тексту та списку літератури.

Ці зауваження Черненка я запам'ятав назавжди.

Цікаво, що теми наших майбутніх кандидатських дисертацій Євген Васильович визначив тоді, коли ми ще навчалися в університетах. Ось як це було.

Згадує О. В. Симоненко: — 1974 р. я гостював у Є. В. в Новоолексіївці (тепер Лазурне) під Скадовськом, в пансіонаті на березі моря — Черненко чудово знався на тому, де й як табурувати експедиції. Відтоді ми частіше й частіше обговорювали мої наукові схильності, поки що обмежені досить ефемерним бажанням «займатися сарматами». Як саме ними займатися, і який зиск вийде з цих занять, я уявляв собі, м'яко кажучи, вельми приблизно. Наближався

час написання диплому, і тоді Є. В. запропонував мені обрати його темою військову справу та озброєння сарматів Північного Причорномор'я. Він звернув мою увагу на те, що в єдиній на той час монографії про сарматську військову справу, написаній його другом А. М. Хазановим, матеріалам з нашого регіону приділено обмаль уваги, і тема цілком придатна для розробки. Скажу одразу — Є. В. мав рацію настільки, що ця розробка триває й досі. Диплом, кандидатська, статті, дві монографії та репутація одного з провідних фахівців світу з мілітарії сарматської доби (принаймні, в цьому мене запевняють) стали результатом одного-єдиного слова Черненка: «Спробуй».

А ось спогад С. А. Скорого:

— Ще будучи студентом, я опублікував дві невеличкі статті про скіфську зброю в журналі «Советская археология». Я трохи загордився (все ж студент!) і чомусь вирішив, що здатний займатися цією темою у майбутньому, про що й повідомив радісно Євгену Васильовичу при знайомстві. Нічого не кажучи, він став виставляти на робочий стіл у своєму кабінеті коробки з величезною кількістю карток.

— Це — сказав він мені — матеріали з скіфської наступальної зброї та обладунку для моєї майбутньої докторської дисертації.

Я розгубився. І тоді Є. В., не довго думаючи, запропонував мені іншу ідею, яка і лягла в основу моєї кандидатської роботи.

— Чого б Вам не зайнятися вивченням озброєння скіфського типу в Середній Європі? Його там чимало, а якраз узагальнюючої роботи й досі немає! Удвічі було б важливо, щоб цією темою займався наш фахівець, який знає стан справ в скіфському зброєзнавстві.

Євген Васильович став моїм науковий керівником офіційно з травня 1981 р., проте реально він керував роботою з самого початку. Пам'ятаю фразу О. І. Тереножкіна, коли я приніс йому на ознайомлення один з перших розділів дисертації:

— Дай почитати Жені, він це знає краще за мене!

Пам'ятаю, як я пишався, коли побачив посилення на мої перші роботи зі скіфського озброєння в монографіях Вчителя «Скифские лучники» і «Скифо-персидская война»!

Є. В. Черненко багато зробив для осмислення отриманого під час археологічних розкопок матеріалу і введення його в науковий обіг. Він — автор більш ніж 180 наукових праць, серед яких п'ять монографій. Зрозуміло, більшість робіт присвячено скіфському озброєнню та військовій справі скіфів, оскільки в цій області Євген Васильович був фахівцем світового рівня.

Ми з теплотою згадуємо Є. В. Черненка як людину добру і відкриту, легкого характеру. Гурман і сибарит, тонкий поціновувач жіночої краси, любитель і знавець приемного застілля,

чудовий виконавець великої кількості пісень (у тому числі — творів оперного мистецтва), дотепний, ерудований співрозмовник. Саме такою людиною, якій усе людське було зовсім не чуже, запам'ятався нам Вчитель. Таким і залишиться він у пам'яті тих, хто мав честь знати його і працювати разом.

У заповіті, написаному професором за 5 років до свого відходу, Євген Васильович попросив родичів, друзів і учнів не ховати його прах, виклавши все, що необхідно зробити. Свій заповіт він закінчив словами «Я вас усіх любив. Женья».

З січня 2007 р. на 73 році життя наш Вчитель пішов у Вічність. Його останню волю було виконано: урну з прахом Черненка опустили у води великої скіфської річки Бористена...

* * *

Наприкінці 2011 р. на батьківщині видатного українського археолога, скіфознавця, визначного дослідника воєнної справи скіфів, доктора історичних наук, професора Євгена Черненка відкрито меморіальну дошку з його портретом.

БІБЛІОГРАФІЯ ПРО Є. В. ЧЕРНЕНКА

- Буров, Г. М. 2006. *Енциклопедія кримських древностей*. Симферополь: Стилос, с. 296.
 До 65-річчя... 1999. До 65-річчя Євгена Васильовича Черненка. *Археологія*, 3, с. 149-151.
 Інститут... 2015. *Інститут археології Національної академії наук України 1918—2014*. Київ, с. 635-636.
 Мезенцева, Г. 1997. *Дослідники археології України*. Чернігів, с. 128.

Симоненко, О. В. 2004. До портрета Євгена Васильовича Черненка. *Археологія*, 4, с. 113-115.

Симоненко, О. В. 2014. Слово про Євгена Васильовича Черненка. *Феномен Більського городища 2014: До 70-річчя відділу археології раннього залізного віку Інституту археології та 80-річчя від дня народження видатного українського археолога професора Є. В. Черненка (1934—2007)*. Збірник матеріалів наукової конференції, с. 7-9.

Симоненко, О. В. 2015. Слово про Євгена Васильовича Черненка. *Археологія і давня історія України*, 2 (15), с. 9-10.

Скорий, С. А. 2007. Євген Васильович Черненко (5.11.1934—3.01.2007). *Археологія*, 1, с. 117-118.

Скорий, С. А. 2007. Слово прощання с Евгением Васильевичем Черненко. *Східний світ*, 1, с. 163-164.

Скорий, С. А., Симоненко, А. В. 2007. Памяти Евгения Васильевича Черненко. *Российская археология*, 3, с. 181-182.

Скорий, С. А. 2011. Черненко Євген Васильович. *Сходознавство і візантологія в Україні в іменах. Біобібліографічний словник*. Київ, с. 236.

Скорий, С. А. 2012. Шанування пам'яті професора Євгена Васильовича Черненка. *Археологія*, 1, с. 146.

Євген Васильович Черненко. *Вікіпедія*.

СИМОНЕНКО Олександр, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

SYMONENKO Oleksandr, Doctor Hab., Institute of Archaeology of National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-000106878-556X, e-mail: simonal@ukr.net.

СКОРИЙ Сергій, доктор історичних наук, професор, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

SKORY Serhiy, Doctor Hab., Professor, Institute of Archaeology of National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-7842-890X, e-mail: idanfirs@ukr.net.